

Idolen, idealen, ideologieën*

door J. A. Groen * *

'De mens zal bij brood alleen niet leven' is een gezegde dat ons allen aanspreekt. Inderdaad is het opvallend, hoe sterk de drang naar het hogere in mensen aanwezig is. Steeds zien we, dat het niet voldoende is te zijn zoals we zijn, dat we ons niet of nauwelijks tevreden kunnen stellen met ons gewone, aardse bestaan. Daar komt bij dat er een duidelijke moraal aanwezig is, die ons zegt, ja soms zelfs voorschrijft, dat het goed is het hogere te zoeken, wat iets anders betekent dan hogerop te willen komen.

Wanneer dit zoeken naar het hogere zozeer vervlochten is in het menselijk bestaan, loont het de moeite hierover vanuit een psychoanalytisch model onze gedachten te laten gaan. Freud heeft er op gewezen dat we, als we iets aan theoretische beschouwingen willen hebben, moeten uitgaan van datgene, wat we in ons dagelijks werk waar kunnen nemen. Welnu, in dat dagelijks analytische werk lijken mij diverse dingen te vinden die op ons thema slaan. Laten we in de eerste plaats eens kijken naar de verwachtingen waarmee mensen in analyse komen. Natuurlijk zijn er de meer gewone verwachtingen, die zij zichzelf geredelijk toegeven, zoals daar zijn het verdwijnen van lastige symptomen. Vaak blijkt echter tijdens de analyse en vooral tegen de tijd dat het einde ervan nadert, dat er geheel andere verwachtingen bestaan, verwachtingen die veel meer gaan in de richting van een beter, meer hoogstaand mens te zullen worden.

Opmerkelijk is dat het zo moeilijk is deze verwachtingen definitief op te geven en zichzelf toe te geven, dat men zich tevreden zal moeten stellen met een gewoon mens te zijn. Gewoon wordt dan vaak ook nog gesteld tegenover neurotisch, de gewone wereld lijkt dan saai en nietszeggend vergeleken bij de bonte wirwar van een neurotisch beleven.

Dat een dergelijk vastklampen aan irreële verwachtingen een belangrijke weerstand kan betekenen in het analytisch werk zal duidelijk zijn. Wanneer nu de analyse gezien wordt als mogelijkheid een halfgod te worden, is het logisch dat de analyticus beleefd moet worden als een soort God, Wiens evenbeeld min of meer te

* Voordracht gehouden voor het Nederlands Psychoanalytisch Genootschap te Utrecht, 26 januari 1974.

** Zenuwarts te Utrecht.

evenaren is. Men zou dit verschijnsel, dat inderdaad duidelijk wordt waargenomen in het analytische werk, het idealiseren van de analyticus kunnen noemen of ook wel de idealiserende overdracht. Nog duidelijker is het naar mijn gevoel te zeggen dat de analyticus tot idool wordt gemaakt.

Dit gebeuren lijkt mij in een analyse van essentieel belang, zowel wat betreft de overdracht als de tegenoverdracht. Misschien kan ik wat betreft de overdracht het beste enkele voorbeelden uit de praktijk noemen.

Een analysant loopt, na een lange periode van droogte, in een hagelbui naar mijn huis toe. Plotseling betrapt hij zich op de gedachte, 'waarom laat Groen het nu hagelen', schrijft mij met andere woorden de macht over de weersomstandigheden toe. Een ander meent dat het huis waarin ik woon slechts als een armoedig front dient voor een geweldige rijkdom, en dat ik elders een riant bungalow moet hebben, voorzien van alle denkbare luxe. Weer een ander leeft maandenlang in de illusie dat mijn huis twee voordeuren heeft, hij heeft het huis van de buurman bij het mijne getrokken vanuit de behoefte mij in een groot huis te laten wonen.

Ook de fantasieën over het seksuele leven van de analyticus gaan in dezelfde richting. Veelal wordt zonder meer aangenomen dat analytici toch op zijn minst één keer gescheiden zijn, en nog frequenter is de fantasie dat dit vele malen heeft plaatsgevonden. Met andere woorden wordt ook hier de macht van de analyticus centraal geplaatst, soms wordt hij tot een sultan met een dichtbevolkte harem.

De macht is inderdaad hetgene, waar dit alles om draait. Liefst moet de analyticus almachtig zijn, moet dus vanzelfsprekend alles weten van de meest uiteenlopende zaken. Geeft hij blijk van onkunde, dan is dit geen teken van falen, maar van onwil zijnerzijds. Het is begrijpelijk, dat, wanneer deze overdrachthouding aanwezig is, iedere uitspraak van de analyticus opgevat wordt als absolute waarheid, het gaat erin 'als Gods woord in een ouderling'.

Duidingen zijn dan geen overwegingen meer waar over gedacht kan worden, integendeel, er over denken zou al een vorm van kritiek zijn die niet in overeenstemming is met de Goddelijke presentie. Misschien nog sterker geldt dit voor losse opmerkingen van de analyticus. Nu weet ik wel, dat er strenge voorschriften over de neutraliteit van de analyticus bestaan, die soms leiden tot een robot-achtig geheel dat meer lijkt op een duid-machine dan op een mens. Zo te zijn als analyticus lijkt mij echter ondoenlijk en dus zal het wel zo zijn dat de meesten van ons wel eens een persoonlijke mening over wat dan ook te beste geven. Wanneer we tot idool van de analysant zijn geworden, dreigt hierbij het grote gevaar dat we in zijn ogen onfeilbaar zijn, dat we richtlijnen uitvaardigen die het karakter krijgen van Goddelijke geboden. Dit heeft implicaties voor het leven van onze analysanten, immers zullen zij de neiging hebben, zich door onze uitspraken te laten leiden en er naar streven, niet meer zelf te leven maar geleefd te worden, en wel door de analyticus. De analysant zal hier des te eerder toe neigen, omdat

een dergelijke positie een enorm gevoel van veiligheid met zich meebrengt, de analysant voelt zich als in Gods hand, beschermd door de hoge macht die de analyticus voor hem geworden is.

En, zoals God de mens schiep naar zijn evenbeeld, zo zal de analysant trachten het evenbeeld van zijn analyticus te worden.

Er bestaat bij analysanten de neiging dezelfde auto of in ieder geval een soortgelijke te kopen als die welke zijn analyticus berijdt, dezelfde stijl in zijn kleding aan te brengen, dezelfde haardracht te hebben enzovoort. Als het leeraanlyses betreft kan men soms te horen krijgen dat de analysant iets zegt als: 'Ik zat achter de bank en hoorde mezelf ineens iets zeggen met Uw stem en met Uw woorden.' Anders gezegd bestaat er bij analysanten de neiging een Congruuer te worden, zoals Marten Toonder het mannetje noemt, dat deze eigenschap lijfelijk bezit en dus wanneer het in aanraking komt met Heer Bommel, een klein Bommeltje gaat worden, in alles gelijk aan de grote heer van stand, alleen in een kleinere maat. Het is begrijpelijk dat dit het narcisme van de analyticus kan strelen, zeker als hij zichzelf al beleeft als een heer van stand. Ik denk daarbij aan de Maupassant, die tegen het einde van zijn leven kiezelsteentjes rond zich strooide en daarbij uitriep: 'Uit ieder steentje zal een klein de Maupassantje groeien.'

De tegenoverdracht is dan ook bij dit alles van zeer groot belang, waarbij het narcisme van de analyticus natuurlijk een grote rol speelt. De verleiding ligt immers voor de hand. Ineens kunnen we datgene zijn, wat we toch allen als kind hebben willen zijn, namelijk almachtig, almachtig ten minste ten opzichte van de analysant met zijn idoliserende overdracht. De regel, dat in het algemeen geen belangrijke beslissingen door de analysant moeten worden genomen tijdens de analyse, kan ook voedsel geven aan een toestand, waarbij de analyticus, bewust of onbewust, het leven van zijn analysant gaat leiden. Vaak zien we dan dat symptomen verdwijnen, er wordt een status quo bereikt waarin het leven voor de analysant dragelijk is geworden. Het is een illusie te denken dat analytici in het algemeen zozeer vrij geworden zijn van narcistische behoeften dat nooit aan deze wensen van analysanten tegemoet wordt gekomen. Integendeel, er zijn mij gevallen bekend waarin de analyticus zelfs zover gaat adviezen te geven over de opvoedingsmethode van de kinderen van zijn analysanten, waaraan dan vaak door beide ouders strikt de hand wordt gehouden. Dat een dergelijke 'analyse' effect sorteert, lijdt geen twijfel, dat het aan de bedoeling van de analyse echter geheel voorbijgaat is ook buiten kijf.

Er is veel gediscussieerd over de vraag, hoe het te verklaren is dat analyses vroeger veel vlugger resultaat afwierpen. Een van de antwoorden die hierop te bedenken zijn is misschien, dat juist in de begintijd van de analyse analytici heel sterk beleefd werden als buitengewone en vaak buitenissige mensen en zich nog gemakkelijker dan nu het geval is leenden voor de idool-behoefte van hun patienten. Het effect dat hierdoor optreedt kan vergeleken worden met een benzinepomp-situatie.

De analysant beleeft zich eigenlijk als was hij een auto die op eigen kracht niet kan rijden. Hij heeft een gering of geen vertrouwen in zichzelf, het alleen zijn betekent voor hem een ramp, een situatie waarin alle fantasiegevaaren in volle kracht voor hem opdoemen. Hij moet dus tanken, en de analyticus moet de functie vervullen die bij auto's de benzinepomphouder heeft. Overigens heb ik meermalen in analyses horen vertellen dat men zich beter voelde als men zijn auto getankt had, de volle tank gaf geruststelling, waarbij de vriendelijke en vertrouwde pompbediende ook een rol speelde. Laat men nu in een analyse dit mechanisme, dat toch wel heel duidelijk een afweermechanisme genoemd kan worden, onaangetast, dan ontstaat inderdaad de situatie dat de analysant, net als de auto, loopt op de getankte kracht, of misschien moeten we zeggen macht, van de analyticus. Als de analyse dan wordt beëindigd, kan nog even worden doorgereden, maar al vrij spoedig treedt een situatie in die vergelijkbaar is met de huidige oliecrisis. Er wordt dan naarstig gezocht naar een andere mogelijkheid om aan energie te komen, vaak bij dezelfde, soms bij een andere analyticus, soms bij een psychotherapeut uit een andere school. De enige manier om hier een eind aan te maken, is het zeer grondig bewerken van deze voor een werkelijk slagen van een therapie zo fnuikende overdrachtvorm, om daardoor te komen tot het blootleggen van de fundamentele gevaren waarop het gehele neurotische gebouw is opgetrokken.

Naar mijn mening is het aan te raden, een vaste setting aan de analysant aan te bieden. Dit geldt vooral voor de frequentie, het 'hoeveel keer per week'. Wanneer de behoefte aan een godgelijke analyticus groot is, ligt het voor de hand dat de analysant meent dat hoe vaker hij kan komen, hoe beter het hem gaat. Dit is te vergelijken met de gelovige katholiek uit vroeger tijden, die iedere dag de mis moest bijwonen en geen dag kon overslaan. Zo zijn er analysanten die niets liever zouden willen dan zeven keer per week te komen, het gehele jaar door. Het is ook een bekend feit, dat velen die hun analyse doen met een frequentie van vijf keer per week, zich hoger, men zou kunnen zeggen begenadigder voelen dan zij, die slechts vier keer kunnen komen. Het lijkt mij belangrijk, wanneer we overwegen een verandering in de frequentie aan te brengen, (waar we naar mijn idee erg spaarzaam mee moeten zijn), deze overwegingen in het oog te houden en de behoefte van de analysant aan frequentiewijziging, zeker wanneer deze behoefte zich ook over de weekends uitstrekt, in de zin te bewerken zoals ik aangaf.

Het komt mij voor, dat wanneer we denken in het licht van deze beschouwingen, een standpunt dat door sommige analytici wordt ingenomen en dat inhoudt dat we soepel moeten zijn voor wat betreft de frequentie en ons zouden moeten aanpassen aan de behoefte van de analysant, uitermate dubieus wordt.

Immers, om op het beeld van de zenzinepomp terug te komen, kan er dan een situatie ontstaan waarin niet alleen getankt wordt, maar waar dit zelfs uitsluitend naar behoefte geschiedt. Overigens

kan dit alles natuurlijk ook door de analyticus voorbij worden gezien, hij denkt dan uit heel andere motieven te handelen dan uit de gedachte, dat hij zelf meent onmisbaar te zijn als krachtbron voor zijn analysanten. Zij zijn er inderdaad analytici geweest, die ook zondags de analyse voortzetten, nauwelijks met vacantie gingen, zelfs ken ik een geval, waarbij iemand tijdens de Kerstdagen doorging met analyseren. We zullen ons dan toch werkelijk af moeten vragen, of we, wanneer we tot dit soort dingen komen, niet geheel in de ban zijn van de waan, een God voor de analysant te zijn, met andere woorden worden we dan ook in eigen ogen tot het idool dat de analysant ons wil laten zijn.

Het feit dat ik zozeer de nadruk heb gelegd op de valkuilen van de tegenoverdracht wil niet zeggen dat we onze analysanten niet in de gelegenheid moeten stellen de idealiserende overdrachtsvorm te ontwikkelen, te beleven en door te werken. Het zou dus volkomen fout zijn, van den beginne een houding aan te nemen die juist in tegengestelde richting gaat van het idool zijn, met andere woorden het er dik op gaan leggen dat we 'ook maar gewone mensen zijn', in welke houding overigens ook al weer een grootheidsidee kan schuilgaan. Ik besef volkomen, hoe moeilijk dit alles is voor ons analytici. Immers, alles hangt af van ons eigen narcisme, het gaat er om in hoeverre we er zelf in geslaagd zijn onze narcistische afweer, en onze eigen behoefte aan idolen af te leggen. We zouden dit ook anders kunnen formuleren en zeggen dat we de besproken overdrachtsvorm des te beter kunnen hanteren naarmate we dit alles in onze eigen analyse hebben kunnen doorwerken en verwerken.

Ik wil hier nog iets zeggen over de inrichting van de kamer, waarin we analyses verrichten, die wat ons vak betreft terecht 'spreekkamer' genoemd kan worden, een benaming waarvan te hopen is dat hij ook slaat op de kamer, waar medici in algemene zin hun werk doen. Hetzelfde wat voor de analyticus geldt, gaat op voor zijn kamer. Een overdreven luxueuze inrichting met allerlei zeer duur en vaak zeer overbodig meubilair lijkt mij geschikt om het idool-beeld te versterken, evenals kamers die volkomen geluid-dicht zijn gemaakt. Ook hier geldt mijns inziens, dat iedere overdrijving schaadt, en dat we ons moeten hoeden voor buitenissigheden.

Ik zou nu terug willen komen op datgene dat ik in het begin van dit artikel noemde. We kunnen zeggen, dat iedere analysant bewust of onbewust een bepaald ideaal voor ogen heeft over datgene, dat hij met de analyse meent te kunnen bereiken.

Ideaal is een woord, dat in het spraakgebruik herhaaldelijk voorkomt. In het begrip ideaal zit altijd het volmaakte, het volkomene, en dus ook het onbereikbare. Dit wordt duidelijk wanneer iemand een doel nastreeft dat hij een ideaal noemt. Heeft hij dit doel bereikt, dan noemt hij de toestand die dan bereikt is niet meer ideaal, maar stelt zich meestal een nieuw doel dat hij dan weer tot ideaal verheft. Er zit aan het begrip ook een sterk moraliserende kant, het is goed idealen te hebben en iemand die ronduit zegt: 'ik heb

geen idealen' wordt in het algemeen beschouwd als een platvloers en bekrompen individu. Naar mijn idee ontstaat dit mede doordat de begrippen ideaal en doelstelling vaak met elkaar verward worden.

Wanneer we ons afvragen, wat met een analyse bereikt kan worden, dan zouden we dit de doelstelling kunnen noemen. Toch vraag ik me af, of we niet beter van bedoeling kunnen spreken, omdat het woord doelstelling al aangeeft dat het gaat om een doel dat gesteld wordt, waarbij er dan ook iemand moet zijn die dat stellen op zich neemt, in dit geval dus de *analyticus*. Terugnijpend naar het uitgangspunt, namelijk de idealen, zouden we dus kunnen zeggen dat veel mensen de analyse beschouwen als een middel, een ideale toestand te bereiken. Wat voor analysanten geldt zullen we echter ook moeten bekijken van de kant van de *analyticus*. Het zou wel kunnen, dat *analytici* neigen tot het hebben van idealen voor wat betreft het te bereiken resultaat van een analyse. Wat hen daarbij voor ogen zweeft zal wel wisselen en afhankelijk zijn van hoe zij zichzelf beleven of hoe zij zelf nog steeds streven naar een ideale toestand. Freud heeft tegen dit alles al gewaarschuwd toen hij zei dat de analyse niet meer kan doen dan het neurotisch lijden te verwisselen voor de 'Kummer des Alltags'. Nu kan zo'n formulering ook best weer gekleurd zijn door Freud's persoonlijke, misschien wat pessimistische kijk op het leven (de 'Kummer' zou immers nog wel eens mee kunnen vallen), maar toch is het goed zijn waarschuwing ter harte te nemen en ons daardoor te beschermen tegen ons eigen idealisme.

Overigens is het met het begrip idealisme als met het begrip ideaal. Voor beide geldt dat het in het algemeen hoog gewaardeerde zaken zijn.

De idealistische levenshouding heeft in de ogen van velen de voorkeur boven de realistische. Wat ons vak betreft wordt nog wel eens gezegd dat het meer een roeping dan een beroep zou zijn. Een prachtig voorbeeld van het contrast tussen de beide levenshoudingen werd mij meegedeeld door een analysant wiens vader, wanneer iemand hem vertelde dat hij een roeping had, placht te vragen: 'Wat he'j dan heurd?' waarbij het oostelijk dialect dit alles nog eens accentueerde. Zo zal het ook wel niet voor niets zijn, dat in kerken nooit gepreekt wordt in dialect, en veel mensen, die altijd dialect spreken, in 'Hoog-Nederlands' bidden. Naar mijn mening kan het zeer schadelijk werken wanneer een *analyticus* een roeping voelt, met andere woorden zich geroepen voelt (door wie overigens?) iets te verrichten, wat dan veelal groots moet zijn. Om nog even terug te komen op het verschil tussen bedoeling en doelstelling, zou ik nog willen opmerken dat het begrip doelstelling iets dwingend kan krijgen. Zoals ik zojuist reeds opmerkte, stelt de *analyticus* een doel, dat bereikt kan worden (in zijn ogen) met het gevaar dat hij de instelling krijgt dat het ook bereikt moet worden, en dan zijn we al weer gevaarlijk dicht bij ideaal en idool. Wat is nu, reëel gezien, de bedoeling van een analyse? Hierover zouden van uit verschillende referentiekaders enorm veel formu-

leringen te bedenken zijn. Omdat mijn verhaal gelukkig niet gaat over metapsychologische beschouwingswijzen, wil ik volstaan met een eenvoudige formulering, en wel deze, dat het de bedoeling van de analyse is de analysant te helpen uit zijn neurotische knopen te komen en hem daarmee de mogelijkheid te bieden, zijn sprookjeswereld te verlaten en de realiteit binnen te treden. Ik heb bewust de sprookjeswereld genoemd, om nog eens te kunnen wijzen op de gevaarlijke mogelijkheid dat de analysant het ene sprookje voor het andere inruilt. Dan zou hij vanuit de hel van de angst terecht komen in de hemel van de gelukzaligheid, ver verheven boven het aardse gedoe, hij zou worden als Konstantijntje, die 'd'ijdelheden hier beneden aanschouwt met een lodderoog'. Dan zou het in een analyse werkelijk toegaan als in een sprookje, dat immers hoort te eindigen met de zin 'en daarna leefden zij nog lang en gelukkig', alsof er, nadat de griezels van heksen, reuzen en wildemannen voorbij zijn, nooit meer een vuiltje aan de lucht zou komen. Gevreesd moet worden, dat, wanneer iemand na een analyse in deze toestand gekomen meent te zijn, de afstand tussen hemel en hel, tussen ideale toestand en angstaanjagende gruwelen, slechts een zeer kleine is, het zijn immers slechts twee kanten van dezelfde neurotische medaille. De analyse kan dus niet meer (maar ook niet minder) dan iemand in staat stellen de mogelijkheden die hij heeft zo goed mogelijk te gebruiken en het leven zo in te richten als zij of hij dat wil, van het leven te genieten op de wijze zoals haar of hem dat goedddunkt.

Het is opvallend, dat velen eigenlijk vanaf het begin de analyse hebben willen zien als een ideologie. Door de een werd Freud gezien als de Anti-Christ, door de ander als een nieuwe Messias. De een meende dat de wereld door de analyse te gronde zou kunnen gaan, de ander dat nu een nieuwe mogelijkheid gloorde om te komen tot een nieuw mensbeeld en tot een nieuwe wereld. Freud (1932) heeft zich hierover zeer duidelijk uitgesproken, bijvoorbeeld in de 35e 'Vorlesung' van de Neue Folge der Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse, die hij als titel 'Über eine Weltanschauung' meegaf. Hij stelt, dat psychoanalyse wetenschap moet zijn, en als zodanig 'alles was Illusion, Ergebnis solcher Affektforderung ist, sorgfältig von Wissen zu scheiden' heeft. Ook in de 'Zukunft einer Illusion' (1927) wijst hij het ideologisch denken van de hand, waarbij het hem speciaal om de religie gaat. Toch is het bijzonder moeilijk, aan enige ideologie te ontkomen; zo is er wel gezegd dat ideologie-kritiek onmogelijk is en wel omdat zo'n kritiek al weer een nieuwe ideologie in zich verbergt. Spottend is dan ook wel opgemerkt dat de 'Zukunft einer Illusion' de 'Illusion einer Zukunft' is. Hoe moeilijk het is om niet-ideologisch te denken blijkt overigens wel uit de ontwikkelingen binnen de psychoanalyse. Hier zien we immers, dat wanneer nieuwe ideeën opkomen, deze vaak niet geïntegreerd worden in het bestaande geheel, maar aanleiding geven tot het formeren van dissidente groeperingen. Vaak zijn de meningsverschillen niet eens zo erg essentieel, maar worden zij tot absolute waarheden verheven, waaraan de een dan

geloof hecht, terwijl de ander ze als de vreselijkste ketterij bestempelt. Dat dit sterk doet denken aan toestanden die zich binnen de religie afspelen zal zonder meer duidelijk zijn, dat we, wanneer we op deze wijze denken, hiermee onze analysanten beïnvloeden en waarschijnlijk schaden, ook. Immers, wanneer we willen bereiken dat de analysant door middel van de analyse met de voeten op de grond terecht komt, moeten we hem niet confronteren met een houding, die lijkt op het bijbelwoord: 'Ik ben de Weg, en de Waarheid en het Leven, niemand komt tot den Vader tenzij door mij'. (Joh. 14-6.)

Overigens geeft het te denken, dat we juist in de psychoanalyse, die zou moeten trachten het ideologisch denken de voorkeur uit te werken, dit zelfde denken de achterdeur weer binnen zien komen. Ik meen, dat we daaruit iets kunnen concluderen over de sterkte van de behoefte aan ideologie.

Wanneer nu idolen, idealen en ideologieën zo'n grote rol blijken te spelen in ons analytisch werk, lijkt het aannemelijk dat ditzelfde geldt voor andere vormen van therapie. Ik denk hierbij vooral aan de gedragstherapie, waarvan men zich inderdaad af zou moeten vragen welke rol het overdrachtsmechanisme van de idoolvorming speelt en in welke mate deze overdracht verantwoordelijk is voor het verdwijnen van symptomen. Immers hebben we hier een setting, waarin de een de ander vertelt wat hij moet doen om beter te worden, een leermeester-leerling situatie, waarin 'geleerd' moet worden, ook al is dit leren soms afleren. Het lijkt mij, dat ook bij gedragstherapeuten de mening veld wint dat de relatie therapeut-client van betekenis is, hoewel in het 'Handbook of Psychotherapy and behaviour change' (1971) nog duidelijk wordt gesteld dat deze betekenis niet bestaat, ook niet bij de zogenaamde bekrachtigingsmethoden. Ook krijg ik de indruk, dat zeker in het begin, gedragstherapeuten sterk afwijzend hebben gestaan en dat ten dele nog doen tegenover andere denkwijzen wat betreft genese en therapie van neurotische symptomen, en meenden dat hun visie de alleen-zaligmakende was. Omgekeerd lijkt mij dit iets minder, er is bijvoorbeeld van psychoanalytische zijde een wat grotere bereidheid gedragstherapeutische principes en technieken naar waarde te schatten. Het ideologische aspect lijkt mij vooral naar voren te komen bij de nieuwste ontwikkelingen op psychotherapeutisch gebied, zoals bijvoorbeeld de Gestalttherapie. Ter illustratie wil ik de inleiding van Perls (1973) noemen in zijn boek 'Gestalt-therapie Verbatim', waarin de volgende zinsnede te vinden is, 'Ik geef je nu het Gestalt-gebed, misschien is het een richtingaanwijzer'. Het gebed van Gestalttherapie is: 'Ik doe het mijne en jij doet het jouwe, Ik ben niet op de wereld om aan jouw verwachtingen te voldoen, En jij bent niet op de wereld voor de mijne, Jij bent jij en ik ben ik, En als we elkaar bij toeval ontmoeten is het goed, Zo niet . . . dan is er niets aan te doen'.

Voorts doet zich het merkwaardige verschijnsel voor van de rondtrekkende leermeester of leermeesteres, die dan naar wat ik er over hoor gemakkelijk een idool-functie kan krijgen. In extreme ge-

vallen doet dit denken aan het instituut van de 'travelling preachers' in afgelegen streken van de Verenigde Staten, die middels hun preken grote aantallen mensen in religieuze extase brengen. Een voorbeeld hiervan hoorde ik van iemand die een week doorbracht bij een bio-energetische workshop, waar de leidster zich had omgeven door een groep gelijk geklede helpsters, waarbij zich de vergelijking met apostelen haast onweerstaanbaar opdrong.

Het schijnt ook voor te komen, dat mensen reeds jaren van de ene 'workshop' naar de andere trekken, van het ene land naar het andere, en hier hun hele leven mee vullen. Waarschijnlijk worden deze mensen gedreven door een ideaal, een ideaal een ander mens te worden, wat dan veelal zal betekenen een beter, een hoger mens te worden.

Het is te hopen, dat ook bij de mensen, die deze nieuwe richting in de psychotherapie voorstaan, het besef veld zal winnen, dat psychisch, harmonisch functioneren niet bereikt kan worden via idolen, idealen en ideologieën, dat deze hoogstens een tijdelijke vermindering van het neurotisch lijden teweeg te kunnen brengen en als zodanig niet essentieel verschillen van het gebruik van alcohol, marihuana of andere drugs. 'Opium voor het volk' geldt echt niet alleen voor de erkende religies!

Als we nu het terrein van de psychotherapie even verlaten en kijken naar hoe het in de maatschappij gesteld is met idolen, idealen en ideologieën, dan valt in de eerste plaats op dat de alleenheerschappij die de christelijke religie op dit terrein heeft gehad duidelijk aan het tanen is. Eeuwenlang heeft deze als functie gehad de mens troost te brengen, hem verwachtingen te geven op een betere, hogere toekomst na de dood, hem het gevoel te geven nooit alleen te zijn, maar, mits hij aan de voorschriften voldeed, zich zeker te weten van een Goddelijke bescherming. In de meest uitgesproken vormen van deze religie speelt ook het uitverkoren zijn, dan wel niet als volk maar wel als persoon, een belangrijke rol. Wanneer de religie aan het verdwijnen is, zou men kunnen veronderstellen dat de mens van nu het zonder al deze hulpmiddelen stelt. Niets lijkt mij echter minder waar. Wel is het zo, dat het geloof de behoefte van de mens aan iets hogers, iets anders en iets beters, iets dat achter en boven de waarneembare dingen is, duidelijker liet uitkomen. Maar deze behoefte zien we op vele andere gebieden terug. Het gaat daarbij niet meer zozeer om een ideale toestand die pas na de dood intreedt, nee, nu wordt veelal gestreefd naar een hemel op aarde. Deze ideale toestand wordt nagestreefd middels een bepaalde ideologie, en het idool ontbreekt vrijwel nooit.

Waartoe dit soort zaken kan leiden, hoef ik niet nader toe te lichten. Hitler en zijn duizendjarig rijk liggen ons nog te vers in het geheugen. Maar ook in linkse richting is niet alles rozegeur en maneschijn. Het voor velen zo veelbelovende communisme heeft tot nu toe de hoge verwachtingen die het heeft gewekt, niet waar kunnen maken. Ook hier aan idolen geen gebrek, Mao en zijn rode boekje zijn er een schoolvoorbeeld van. We gaan, zei Wim Kan in zijn oudejaarsavond-optreden, een roodkleurige toekomst tege-

moet, en inderdaad lijkt rood vooral voor de jongeren de meest ideale kleur te zijn. Hoewel Marx zich verzette tegen het utopisch socialisme, lijkt het mij dat het utopisch denken binnen het Marxisme een grote rol is blijven spelen, en dat dit sterk bepalend is voor de aantrekkingskracht die het voor zovelen heeft.

Hetzelfde vinden we bij diegenen, die zich ernstige zorgen maken over het milieu. Ook hier weer een zeer reële kant, maar telkens zien we bij sommigen de grensoverschrijding naar het ideologisch denken, waarbij voorbij gegaan wordt aan de eisen van de realiteit of als U wilt van het gezond verstand. Dat de bestaande maatschappij voor veel verandering vatbaar is, lijdt geen twijfel. Willen we echter de hemel op aarde, dan zullen we moeten bedenken dat we dan naar iets zoeken dat niet voorhanden is. Of we die hemel nu boven ons projecteren en bereikbaar stellen na onze dood, of dat we de hemel ergens op aarde plaatsen en er nog tijdens ons leven van willen genieten, in beide gevallen zijn we bezig met irrealistisch denken. Wat de idolen betreft, deze zien we als paddestoelen uit de grond schieten, vaak op de meest onverwachte plaatsen. En nu bedoel ik niet alleen de hernieuwde interesse in oude idolen, bijvoorbeeld de Jezus-Christ Superstar golf, en de 'Hitlerwelle', maar bijvoorbeeld een figuur als de schrijver Herman Hesse, die door de hippiecultuur in de Verenigde Staten als idool wordt gehanteerd, waarbij de boeken die hij heeft geschreven de plaats van de bijbel in gaan nemen.

Een van de meest opvallende dingen in de maatschappij van nu is de vernieuwingsdrang. Terwijl het vroeger zo was, dat alles wat nieuw was alleen daardoor al iets suspects kreeg, en vernieuwingen eindeloos werden tegengehouden, lijkt nu eerder het omgekeerde het geval. Nauwelijks is iets vernieuwd of het moet nog nieuwer, waardoor een vernieuwde toestand eigenlijk geen gelegenheid krijgt zolang te bestaan dat hij op waarde getoetst kan worden. Iets dat bestaat moet dan, omdat het bestaat, plaats maken voor iets anders, iets nieuws. Ik vraag me af, wat dan het uiteindelijke doel is dat deze idealisten voor ogen staat en of het niet zo is, dat hiermee toch weer gestreefd wordt naar een ideale toestand, met andere woorden of de idee van de hemel van de Christenen niet weer, zij het zwaar vermomd, naar voren komt. Mogelijk is hieruit ook enigszins begrijpelijk, waar de psychoanalyse zich de laatste tijd door sommigen geplaatst ziet in de conservatieve, conformistische hoek en haar in de schoenen wordt geschoven dat haar doel zou zijn de aanpassing aan de maatschappij ten koste van alles te bevorderen en zelfs de bestaande maatschappelijke orde te willen handhaven, beide zaken die naar mijn idee essentieel wezensvreemd zijn aan de bedoeling van de psychoanalyse. Ook wordt het verwijt gehoord als zouden psychoanalytici niet geïnteresseerd zijn in het maatschappelijk gebeuren, niet 'geëngageerd' zijn. Hoewel het waar is dat analytici over het algemeen niet in de voorste rijen staan te roepen over maatschappijvernieuwing, wil dit geenszins zeggen dat ze er niet duidelijk bij betrokken zijn, zowel in hun dagelijks werk als in datgene, dat psychoanalytische denkwijzen

bij te dragen hebben aan maatschappelijke veranderingen. Wanneer we bij ons onderwerp blijven, vraag ik me af, of de analyse iets kan zeggen over het al dan niet nuttig zijn van ideologieën. Gaan we er vanuit, dat idolen, idealen en ideologieën bij individuen afweermechanismen zijn en dus dienen om te ontkomen aan niet reële gevaren, dan zouden we de parallel kunnen trekken naar de maatschappij, en stellen dat deze gezonder zou zijn, beter af zou zijn zonder deze zaken, vooral als we bedenken hoeveel kwaad er is en wordt aangericht uit naam van dit alles. Gerhard Szczesny (1971) heeft dit naar mijn idee bijzonder fraai uitgewerkt, in zijn boek 'Das sogenannte Gute'. Of een dergelijke toestand, waarin dus eigenlijk uitsluitend op het gezond verstand gevaren zou worden, haalbaar is, waag ik te betwijfelen.

U zou mij kunnen verwijten dat ik, door slechts de mogelijkheid van een maatschappijvorm zonder ideologieën te noemen, al een nieuwe ideologie heb ontworpen, een nieuwe 'Illusion einer Zukunft', nu met het gezond verstand als heilig doel.

Mogelijk kunnen we vanuit analytische gezichtspunten wel iets zeggen over de hardnekkigheid van de behoefte aan ideologieën. Het lijkt inderdaad wel of de mens niet zonder kan, hij wil, zoals ik in het begin zei, niet van brood alleen leven. Ik meen dat dit zijn oorzaak heeft in de langdurige afhankelijke positie, waarin we ons als kind bevinden, en de lange jaren die we lijfelijk doorbrengen met omhoog te kijken in het contact met de volwassenen, en uiteraard vooral met de ouders. Deze reuzen zijn het prototype van de idolen van de latere tijd, de toestand waarin we als kind vermoeden dat zij zich bevinden, is de ideale toestand en het streven naar deze toestand, het steeds ernaar verlangen, staat aan de wieg van datgene, dat we later ideologieën noemen. Vandaar dat kinderen denken, 'als ik groot ben, dan . . .', zich steeds verheugen op de toekomst, iets dat we overigens bij vele volwassenen terugvinden, bijvoorbeeld bij diegenen die 's maandags al beginnen naar het volgende weekend toe te leven. Zich verheugen op wat komen gaat in plaats van zoveel mogelijk plezier te hebben in het hier en nu, is iets dat we in velerlei vormen vinden.

Uitkijken, terugkijken, opkijken en neerkijken hebben zo waarschijnlijk een gemeenschappelijke wortel. Mogelijk kunnen we hier als ouders enige verandering in teweeg brengen, in de eerste plaats door zelf deze houding te verlaten, maar nog meer door de afstand tot onze kinderen te verkleinen en de geheimzinnigheid waarmee we ons zeker in vroeger tijden omhulden af te leggen. Daarmee zouden we het moeizaam proces van volwassen worden kunnen bevorderen en bereiken dat minder behoefte blijft bestaan aan iets boven en buiten ons, dat beschermende kracht zou moeten geven.

Het steentje dat de analyse hieraan bij kan dragen, kan geformuleerd worden als: 'Wo Ich-Ideal war, soll Ich werden', met andere woorden zullen idolen, idealen en ideologieën steeds meer plaats moeten maken voor het gezond verstand, waarbij gezond vooral ook betekent dat het niet geïsoleerd is van het gevoelsleven.

Dan zouden wij wat meer kunnen komen tot een pragmatische en humane ethiek, waarvan Szczesny (1971) zegt: 'Eine pragmatisch-humane Ethik unterscheidet sich von einer idealistisch-kollektivistischer dadurch, dass sie nicht das Wohl einer Institution, Kirche, Staat, Klasse, Partei, sondern das Wohl konkreter einzelner Menschen meint.'

Summary

Idols, ideals, ideologies

The question is raised why idols, ideals and ideologies play such an important role in human life. In our daily psycho-analytical work can be demonstrated how both transference and countertransference are influenced by idolisation, idealizing and how analysis can be experienced as an ideology, all these acting as defence-mechanisms.

In other forms of psychotherapy these mechanisms might also be found. In today's society idols, ideals and ideologies are seen in diversified forms, sometimes quite overt, sometimes disguised.

The author holds the opinion that society would be better off without them, and that pragmatic and humans ethics are to be preferred.

Literatuur

- 1 A. E. Bergin and S. L. Garfield, *Handbook of psychotherapy and behavior change*. John Wiley and Sons, Inc. New York, 1971
- 2 S. Freud, Die Zukunft einer Illusion. 1972. G.W. XIV. Imago Publ. Co. Ltd. London
- 3 S. Freud, Über eine 'Weltanschauung, 1932. G.W. XV. Imago Publ. Co. Ltd. London
- 4 F. Perls, *Gestalt-therapie Verbatim*, Alpha Boek, Bert Bakker. 1973
- 5 G. Szczesny, *Das sogenannte Gute*, Rowohlt Verlag. G.m.b.H. Reinbek bei Hamburg. 1971